

III. Károly.

(1711 apr. 17– 1740. oct. 20.)

I.

III. Károly fellép. Forradalom utáni szervezések. Pragmatica sanctio. Fejérvár épül. A r. katolikus püspökség helyreállítatik.

I. József 1711. apr. 17-én történt halálával, I. Leopold második fia, a megholt király testvére, Károly jött trónra, ki mint magyar király III., mint római császár VI-iknak nevezetik. Spanyolország trónán lévén, a kormányzást az ő nevében egy ideig anyja, I. Leopold özvegye, Eleonora Magdolna császárné folytatta; ez uton erősíté meg a császárné a szathmári békét, máj. 26-án.

Rákóczi s a vele menekültek Lengyelországba huzódtak, s mert Péter czarban biztak, az amnestiát nem fogadták el.

A rendek pedig Kassára gyültek; a szervezést mindjárt azon kezdték, hogy a magyarhoni részeket, mely alatt akkor Máramaros-, Arad-, Bihar-, Közép-Szolnok-, Kraszna-, Zaránd-megyék és Kővárvidék értetődött, Erdélytől elszakaszták, s Erdély Magyarországchozi reuniojára munkálkodtak. ¹⁾

Erdélyben a guerillák rablóbandákká válván, a földnépét hónapokon át rettegésben tarták. A benn volt császári ezredek kimentek, a bejöttek a régiek fegyelmét nem ismerék; s ha ismerték volna is, a tatár beütvén Moldovába, Somlyó és Hadavár, ²⁾ s a határok őrzésével voltak elfoglalva.

Az ország kormányzása még mind a 16 személyből álló deputatio kezén van: nehogy állásukat kockáztassák, az országgyűlés összehívását magok késleltetik.

A székelyföld már be lévén főtisztekkel rakva, az udvar a magyar megyékre főispánokat nevezett, de többé nem

¹⁾ Cserei Hist. 477. ²⁾ Cserei Hist. 473.

kettőt, hanem csak egyet egy megyébe: s azokat is csak ideiglenesen; így jött Fejérvármegyébe gr. Teleki László, Küüllőmegyébe gr. Bethlen László, Hunyadba Nalácz Lajos, Belső-Szolnokba gr. Haller György, Tordába b. Józsika Imre, Kolozsmegyébe b. Wesselényi István. ¹⁾

Ez alatt III. Károly, ki Spanyolországban neveltetett, s a spanyol trónon ült már, sept. 28-kán hazaindult; Frankfurtba ment, ott oct. 12-én római császárrá választatá, s dec. 27-én megkoronáztatá magát; 1712. mart. 10-ről a szathmári békét megerősítette; Posonba apr. 3-kára hongyulést hirdetett, így érkezett Bécsbe, onnan máj. 19-én Posonba, hol máj. 22-kén magyar királylyá koronáztatott.

A posoni hongyulás a kiütött pestis miatt csakhamar feloszlott, szervezésbe nem bocsátkozhatott.

Erdélynek, hogy homagiumát letegye, nov. 14-ére Medgyesre szintén hongyulás lőn hirdetve.

A medgyesi hongyulésen a homagium letétele mellett, a sarkalatos tisztségek betöltése is szőnyegre jött. Főkormányzéki tanácsosságra, mert két százsz tanácsos fenn vala, a magyarok közül 12 reformatus, ugyanannyi katolikus és 6 unitarius, – a gubernátorságra 3 katolikus, 3 reformatus, – ítélőmesterségre 3 katolikus, 3 reformatus, 3 unitarius terjesztetett fel; a bécsi alcancellárságra szintén 3 egyén repraesentáltatott. ²⁾

A rendek 1713. febr. 24-én Medgyesén ismét összegyűltek, de mivel a regia propositiók meg nem érkezének, ismét szétmentek; így jöttek össze jun. 15-én Szebenben, hová a főkormányzék kineveztetése is megérkezett: gubernátorrá gr. Kornis Zsigmond, eddigi alcancellár, – consiliariusokká: b. Wesselényi István, gr. Mikes Mihály, gr. Teleki László, b. Haller György, Szentkereszti András, Biró Sámuel, Simon Mihály, Heydendorf Sámuel és comes Teutsch András neveztetvén. E gyűlésen a főbb hivatalok szervezése tovább folyt; országos tábornokságra, kincstárnokságra, országos elnökségre választások történtek, minden helyen, mindenik magyar vallásból hármat-hármat terjesztvén fel; a mellett biztos-

¹⁾ Cserei Hist. 465. ²⁾ G. L. Erd. Diet. végz. II. R. 201–202. 1.

ság neveztetett, mely az adónak a három nemzet közti igazságos kiosztását kidolgozza, – továbbá várak építésére ötven-ezer forintot róttak ki, – végre, táblai ülnökök, főispánok, s udvari referendariusnak és fiscalis directornak való egyének hozattak javallatba. Mi a gyűlés fénypontját képezé, gr. Kornis jul. 1-én a főkormányzóságba gr. Steinville főhadiparancsnok által ünnepélyesen beigtattatott. ¹⁾

Az ország főbb hivatalai be levén állitva, az 1714. jan. 6-ki szebeni közgyűlés a szervezésbe még mélyebben hatott: az adó tárgyában, mely a leop. diplomában kikötött összegben már jóval felyül járt, meghatározzák, hogy azon nemesek, kiknek két jobbágya nincs, kik már Apaffi alatt ideiglenesen adó alá estek vala, de a Rákóczi forradalom alatt fel lőnek mentve, ismét adó alá essenek: minek következtében az ugynevezett egyházhelyi nemesek s a székely primipilusok és pixidariusok, adó alá jövének, – megújítják továbbá a fejedelmi kor azon határozatát, hogy paraszt ember fegyvert ne hordozhasson, vadásznia szabad ne legyen, és hogy festett posztó köppenyt ne viseljen, – végre, hogy a forradalomban felkapott jobbágyság ismét szolgaságba vettessék, végeztetett, hogy az örökös jobbágyoktól hetenkint 4-nél több, a zsellérektől 3 napnál kevesebb napszámot venni senki se merészeljen. ²⁾

Megemlítők, bár mind másodrangu szervezési kérdések azokhoz képest, mik fenn voltak folyamatban. A Habsburgház a spanyol trónt tovább nem tarthatván, 1713. mart. 14-dikén aláírta a kiürítési szerződést, – III. Károly visszamaradt neje mart. 19-én Spanyolországot szintén elhagyta, Bécsbe jött. S mivel az uralkodóház még mind gyermektelen, s a családban férfi örökös nem volt: hogy a korona a leányágra is átszállhasson, létre hozák april 19-én a pragmatica sanctiót, mely egyelőre csak is az osztrák örökös tartományokat kötelezte.

A dynastia ügyei rendbehozása után, következett Magyarország. Hogy a kedélyeknek az udvar irányt adjon, a hongyulással bevárta a rastádti békét, mi a külhatalmakkal 1714. mart. 6-án kötöttet, s mely azon vivmányhoz juttatá az udvart, hogy a szerződés Rákóczi-ról még említést sem

¹⁾ G. L. Erd. Diet, végz. ²⁾ Erd. Diet. vég. III. 203–8.

teve. Ezen előzmény után hivatott össze a magyarhoni hongyűlés sept. 8-ára, hol oct. 18-án a királyné megkoronáztatott, s egy hosszú országgyűlés kezdődött, melyben az egyházi és polgári reactio ellenküzdeése mellett, a protestansok vallás-szabadsága s a politikai reformok az articulusok egész hosszú sorát idézték elő, – s hol a kibujdosott Rákóczi és Berce sényi ellen a győzelem kimondatott.

Magyarország reorganisálása után, III. Károly Erdélyre fordítá figyelmét. A megkezdett közigazgatási szervezés 1715. oct. 13-án kelt resolutio által teljesen kiegészítettet. E szerint a gubernium összeállítása, mely ez esztendőben excelsus, azaz felséges czimet kapott, teljesen be lőn állitva. ¹⁾ A királyi tábla, melynek forradalom előtti tagjai közül már csak az egy Naláczi Farkas élt, szintén ki lőn egészítve, belé. 5 r. katolikus, 4 reformatus, 3 unitarius assessort nevezvén ki. A főispánságok csak ideiglenesen levén betöltve, véglegesen főispánokká nevezettek: Fehérmegyében b. Mártonfi György, r. kath. püspök, Küküllőmegyében gr. Kornis István, Tordamegyében b. Józsika Imre, Kolozsmegyében gr. Csáki István, Bel.-Szolnokban Torma Miklós, Hunyadban Naláczy Farkas, Krasznában Boér Ferencz, kővári kapitányságba gr. Teleki Mihály. ²⁾

Mindezekhez már csak egy katonai erőd kivántatott, melyből a hazát féken lehessen tartani. Részint, hogy a fejedelmi kor emlékei ritkuljanak, részint fekvésénél fogva, e végre Fejérvár lőn kiválasztva.

Fejérvár a Maros jobb partján, az ország közepe táján, a Bánság, Szeben s Kolozsvár felől összejövő völgyek találkozó pontján fekvén, az erődítésre meglehetősen pontot nyújtott. A magaslat, melyen régebben a fejedelmek alatti kerített város állott, igen czélarányosan feküdt, – csak egy baj volt, az, hogy a külváros a magaslattól nyugotra, a mindjárt kezdődő havasok lába felé nyult. Hogy ide tér nyeressék, főhadiparancsnok gr. Steinville, mint az erődítés intézője, a külvárost erőhatalommal megsemmisíté, lakosait a magaslat keleti oldalára, hol az most is fekszik, kényszeríté áttelepülni. Ugy

¹⁾ Törvénycikkbe igtaták 1716. jan. 14-én. Erd. Diet. végz. I. 209.

²⁾ Gr. Kemény Sámuel-féle Cartofil. VI. 327. l.

tette le a mostani Fejérvár szegletkövét III. Károly neve napján, nov. 4-én; az új várost az erdélyi Gyula-Fejérvár helyett Károly-Fejérvárnak, Alba Julia helyett Alba Carolinanak, németül Karlsburgnak nevezvén el, mit III. Károly dec. 23-kán kelt rendeleténél fogva azon megjegyzéssel hagyott helybe, hogy Alba Carolina helyett, Carpolis elnevezést használjanak, mi azonban soha életbe nem lépett. ¹⁾

Ugyancsak Fejérvárt az egyházi téren is új mozzanat merült fel. Az erdélyi r. kath. püspökség székhelye szent István kora óta itt volt; de bejövén a reformatio, s különösen az 1556-ban bekövetkezett secularisatio a püspökség javait is világi célokra fordítván, a protestanssá lett hazában a r. k. püspökség többé be nem töltetett: III. Károly karczfalvi báró Mártonfi Györgyöt, esztergomi kanonokságból erdélyi püspökké nevezvén, dec. 11-ről új adomány czimén a püspököt 8000 frt, az első kanonokat 1000 frt, a másodikat 800 frt, a más kettőt 600 frt fizetéssel, a tanodát és templomat 2000 frt évi segélyezéssel dotálta, mit a fejérvári uradalom- s egyéb alapokból rendelt kiadatni; e mellett a püspökséget a régi vár egyik felébe betelepíté; s püspök Mártonfi 1716. februar 16-án gr. Kornis gubernator és Steinville főhadiparancsnok által Enyeden a fejérmegyei főispánságba, febr. 19-én a püspökségbe ünnepélyesen beigtattott. Erre Hahn Ignác, a kamarai javak igazgatója, a fejérvári uradalmat, – mely Dálya, Strázsa, Táté, Sospatak, Poklos, Totfalud, Pojána, Gaurán, Metesd, Felső-Gáld, Diomál, Ponor, Remete, Drombár egész faluk, s a csügedi, maros-váradjai, sárdi, igeni, benedeki, borbándi részjóságokból állott, – e mellett a vár kijelelt részét, s a között lakásul a fejedelmi palotát a püspöknek átadta. S még azon év oct. 4-ről a praepost, kanonokok erdélyi plebanosokból kineveztetvén, az erről szóló okmányban az udvar az erdélyi püspökségnek azon kiváló jogot adá, mely szerint az egyik kanonokat a püspök nevezhesse ki, mely jognak ma is birtokában van. ²⁾

A r. kath. püspökség felállítása Erdélyben, hol Csikon

¹⁾ Kemény József Diplomatar. XII. 119. I. Ez elnevezést 1716. jan. 4-ki hongyülés ígató törvényczikkbe. Erd. Diet. végz. I. 209.

²⁾ Okl. Szeredai, Series. Ep. 222. I. 232.

kivül alig maradt hive e vallásnak, minek következtében a régi r. kath. templomok protestans felekezetek kezeibe kerültek, – nagy sensatiot idézett elő. És nem is minden ok nélkül, mert erre jelenetek következtek: milyen volt az, hogy a reformatusok püspökét, ki eddig Fejérvártt székelt, 1716-ban Fejérvárról kitevék, ¹⁾ – milyen volt az, hogy gr. Steinville ugyanazon évben Kolozsvártt megjelenván, az unitaria ekklézsia előljáróit magához hivatá, és a piaczi templomot, – melyet, háromszor leégvén, háromszor építettek vala fel, s másfél század óta birtak, – tőlök felkérte: miután átadását megtagadták, az unitarius hivek házait megtöltötte vasas németekkel, s feltörvén a czinterem és templom ajtaját, azt elfoglaltatta. Sőt tovább ment, 1718. mart. 30-án ismét megjelent, a templommal szemben fekvő papi lakot és iskolát, ugy a végrendelet utján kapott szegletházat és a quarta-házat a hidutczában, hasonlólag elvételé. ²⁾ És a mi itt történt, másutt is megújult, csaknem ezen erőszak folyt le 1721–1723-ban Segesvártt és több helyeken. ³⁾

II.

Uj török háboru. Rákóczi be akar ütni. A passaroviczi béke. A pragmatica sanctio keresztül vitele. Pestis és oláh lázongások.

A belügyek iránti rohamot azonban a külföldi események és a birodalmi ügyek rendezése egyidőre háttérbe szoríták; de a mint ezekkel készen voltak, Erdély beidomítása ismét kezdetét vette.

XIV. Lajos háboruja az osztrákházzal Spanyolország miatt a rastádti békével 1714. mart. 6-án végét érte. Spanyolország Franciaországba olvasztását Európa hatalmas coalitioja megmentette. XIV. Lajos is 1715. sept. 1-én meghalt, s ez által Rákóczi és emigrans társai elveszték legfőbb támaszukat, el a reményt, hogy francia részről támogatva, hazájokba visszatérhessenek.

Bár nyugotról biztosítva lón Austria, keleten még mind

¹⁾ Bod, Sz. Polykárpus 169. ²⁾ Szakál F. napl. 73–76. ³⁾ L. Archiv N. F. I. 328.

nem bírták feledni a kemény karloviczi békét. A török Morea felett Velenczével háboruba keveredvén, Rákóczi felhasználását tervei közé vette; Austria szintén kedvet mutatott a karloviczi békekötést kezében karddal revideálni. Mindkét félnek kedve lévén, a háboru kikerülhetlen lett. Austria 1716. apr. 13-án Velenczével véd- és dacszövetséget kötött; s a midőn Ali nagyvezér Magyarországnak tartott, a még nagyobb vezér, Eugenius herczeg 60,000 emberrel elébe állt, s aug. 5-én rajta Péterváradnál teljes győzelmet aratott. S következett a még török kézben rekedt magyarhoni részek visszafoglalása, mely oct. 13-án Törösvár visszafoglalásával, mi az apró várakat maga után vont, szerencsésen megkezdődött.

E mozgalom, igen természetesen, a Rákóczit folyvást visszavárókra, minden befolyás nélkül nem maradhatott. Hogy a népet a törökhöz szitástól visszaretentsék, 1717. jan. 25-én Szebenben hongyulás lőn, s zabolai Mikes Kelemen, ajtai Cserei János, csernátoni Kálnoki Mihály, tordai Jóó János, Pápai János, makfalvi Dózsa Mihály, dévai Csáki András ¹⁾ ellen, mint a kik Rákóczival elmenekültek volt, a fő- és vagyonesztést kimondák. ²⁾ És az elővigyázat nem is volt felesleges, mert mire tavasszal a török háboru ismét megkezdődött, s Eugenius aug. 18-án Belgrádot bevette, – ezt megakadályozandó, a török kormány a tatár khán fiát, a Franciaországból magához hívott emigratioval, kik közt Eszterházi Antalt, Forgács Simont, Csáki Mihályt nevezik meg, aug. 20-án Beszterczénél Erdélybe inditá; s mivel gr. Steinville táborával Oláhországot tartá elfoglalva, s ezokon senki elejekbe nem állt: a radnai szoroson, hol nem várták, belopódtak, s tiz nap alatt a Mezőséget, Szék, Torda és Szász-Régen között befutották; Kővár felé Máramarosba mentek, hol azonban gr. Károlyi Sándor őket szétverte. ³⁾

A császári sergek távollétére meg kell jegyeznünk, hogy már a mult esztendei hadjárat alatt Oláhország egy részét elfoglalták volt, s Steinville mint annak parancsnoka kormányja

¹⁾ Csáki életéhez l. Archiv d. Vereins N. F. II. 86. ²⁾ Erd. Diet. végz. 208. l.

³⁾ Gr. Kálnoki Sám. Kronik. 95. Egy felterjesztés gr. Kemény Sám. Chartofilac VI. 209. Hogy Kálnoki számítása hibás, l. Bod P. Polyk. 160.

székhelyül Krajovát tevė, az elfoglalt területet kerületekre osztatá; s hogy magát Szebennel, illetőleg Erdélylyel közlekedésben tarthassa, 1717 őszén a verestoronyi szoroson át utat kezdett vágatni. ¹⁾

Ezen események idézték elő azt, hogy a török kormány a bujdosó Rákóczi nevét fel kívánván használni, spanyol minister Alberoni útján magához hivatta; az oct. 10-én török földre érkező Rákóczit 1718 januarja 14-én a szultán fejedelmi pompával fogadá: de már minden késő volt, mert a tengeri hatalmak és Franciaország a török ellen Austriát annyira támogatók, hogy május elején Passaroviczon congressus ült össze, s jul. 21-én aláíratott a passaroviczi béke, melynek alapján Magyarországból a temesi bánóság, Oláhország, Szerbia és Bosnia egy része, a török kezéből Austria birtokába esett, – e mellett Rákóczira és menekült társaira kimondatott, hogy a török földön megmaradhatnak ugyan, de a török kormány köteles őket oly bent helyzetetni el, hogy Austria nyugalmát ne háborgassák. Ez uton jutott Rákóczi Rodostóba.

E szerint a belbéke biztosítva levén, Erdélyben a félbeszakadt belügyek szervezéséhez kezdhettek volna; azonban az, hogy a passaroviczi béke által Oláhország öt kerülete is Austriához szakadt, s az erdélyi főhadiparancsnok egyszersmind Oláhországnak is hadparancsnoka vala, – a figyelmet Erdélytől egyidőre elvonta. Akadályul szolgált továbbá az, hogy a mult és jelen évben uralkodott szárazság miatt éhség, s az Oláhországgali közlekedés miatt pestis ütött ki, s főleg az ország déli részén annyira dühöngött, hogy dec. 27-ről kelt rendeletnél fogva, a főkormányszéket Szebenből egyelőre Kolozsvárra, később Beszterczére kellett költöztetni, – s oly hosszason tartott, hogy a Kolozsvártt 1719. jan. 4-ére, dec. 17-ére, 1720. apr. 17-ére hirdetett országgyűlésekre majd senki sem jelent meg: megszavazták az adót, s azzal szétoszlottak. ²⁾

Alig volt Erdélyben pestis, hol a megrémült nép ki ne tört volna: így történt ekkor is. Gr. Steinville főhadikormányzó oct. 21-én Déván meghalván, ³⁾ a katonai főparancs-

¹⁾ Gr. Kalnoki S. Kronik. 97. ²⁾ Okl. Kemény J. Dip. XII. 187. Erd. Diet. végz. I. 211. Erdélyi muzeum VII. 175. Benkő Károly, Csik-Gyergyó. ³⁾ Sieb. Quartalschrif III. 296.

nokság ürességbe jött, a kellő fegyelem hiánya, s az elfoglalt Oláhországból jött izgatás következtében, a hunyadmegyei oláhok fellázadtak, Dobrára gyülekeztek, s azon célból, hogy magokról a fiscus földesuri terheit lerázzák, a harangokat félre verték, fegyvert fogtak, Dévát megrohanták, a várat a csekély őrsegtől elvevék, beleültek, – azonban megjött a fegyveres nép, a lázadókat szétszórta, s az egész felkelést csakhamar leülteték. A megürült főhadiparancsnokság is betöltetett; gr. Virmond Domján Hugó, az ujonnan kinevezett főhadiparancsnok 1721. jun. 22-én Kolozsvárra érkezett, hongyulást tartott, s a rend teljesen helyre lőn állítva.

A passaroviczi béke vivmányai, s az, hogy III. Károlynak folyvást hiányzott fia utóda, arra ösztönzé az udvart, hogy a *pragmatica sanctio*t az egész birodalom területén keresztül vigye, s halála esetére a birodalom eldaraboltatása ellen házáat biztosítsa. Az osztrák és sléz rendek 1720-ban már elismerték, – a magyar korona tartományai közül Horváthország szintén meg volt nyerve, s követei a magyarországi gyűlésen többször sürgeték, de még mind hiában. Mielőtt Magyarország elé vinnék, jónak látta az udvar keresztülvitelét előbb Erdélyben megkísérteni. E végre 1722. febr. 19-kére Szebenbe hongyulás lőn hirdelve, s a *pragmatica sanctio*, mely által az osztrák birodalom és a magyar korona tartományai könnyebb védelmezése tekintetéből personál unióba hozattak, s az osztrákház fiága kihaltával a leányág trónkövetkezési joga elismertetett, – gr. Virmond főhadikormányzó és országgyűlési kir. biztos, ¹⁾ gr. Kornis Zsigmond főkormányzó, Sorger György r. kath. püspök, Bornemisz János udv. cancellár, s b. Wesselényi István közreműködése következtében, ²⁾ keresztülvitte, mart. 30-án a rendekkel elfogadtatta és aláíratta. ³⁾ Azonban hogy az aláírással mindent biztosítva nem láttak, mutatja az, hogy a gyűlésen Fehérvár erősítése folytatására 10,000 forintot, a dévai, szamosújvári, fogarasi várak helyreigazítására 5000 forintot kellett szavazni, – de a rendek is belátván, hogy a részekről megfosztott Erdély jogait nehezen bírja védelmezni,

¹⁾ Tud. gyűjt. 1830. III. 106. ²⁾ Illia, Ortus et prog. 157. ³⁾ A törvényczikkek. I. Benkő. Gen. Trans. I. 331.

felkérték a kormányt, hogy Máramarost, B.-Szolnok, Kraszna, Zarándmegyéket kapcsoltassa vissza Erdélyhez. ¹⁾

Átmenvén a *pragmatica sanctio*, az erdélyi három nemzet pecsétjével, megyék, székek és *regalisták* pecsétjével és aláírásával ellátatott, felküldetett az udvarhoz, ²⁾ honnan Erdély részére ünnepélyesen kiadva, 1723. dec. 30-ára leküldetett, ³⁾ s az 1724. jan. 10-ki szebeni gyűlésen kihirdetett. ⁴⁾

Ily előzmények után hivatott össze a magyarországi hongyűlés 1722. jun. 20-ára... A *pragmatica sanctio* itt szintén elfogadtatott... S századának egyik legnagyobb embere, Eugenius herczeg örömét azzal fejezte ki, miszerint Austria ez által meg van mentve, mert ha Austria távolabb eső provinciáit elveszti, ott van Magyarország, mely ez esetben arra van hivatva, hogy Austria basisa legyen. ⁸⁾

Mig e nagyszerű lépésnek Európa is megnyerett, a belügyek meglehetősen pihentek, csak is kisebb reformokat láttunk, honnan néhány évnek csak kronikáját adjuk, mint következik:

Gr. Virmond meghalt, helyébe főhadikormányzónak gr. Königseck Lothar József neveztetett, ki 1722. sept. 28-kán Kolozsvárra pompával vonult be. ⁵⁾

1725. apr. 9-én Kolozsvártt hongyűlés volt. – Apr. 26-ról III. Károly azt rendelé, hogy valamely királyi városban, ha lehet Szebenben, az orsolya-apácák számára, kiket be akarnak hozni, zárdát alakítsanak; ennek következtében Szeben (1728. máj. 10.) a jelenleg is birt kolostort és templomat átengedte. ⁶⁾

1726-ban, – mely évben szárazság uralkodott s e miatt éhség fejlett ki, – főhadi kormányzó gr. Königseck Spanyolországba ment követségbe, helyébe b. Tige János Károly tábornok jött, ki, miként két előde, az oláhboni elfoglalt részeknek parancsnokságával szintén megbizatott. ⁷⁾

Ez év oct. 27-én Szamosujvár kir. városi kiváltságot kapott.

¹⁾ Erd. Diet. végz. I. 212. l. ⁸⁾ Hornyánszky, Geschichte. II. 193.

²⁾ Kemény Sám. Cartof. VI. 363. ³⁾ Kemény J. Dipl. XII. 153–159.

⁴⁾ Erd. Diet. végz. I. 213. ⁵⁾ Gr. Kálnoki Sám. kronik. 99. l. ⁶⁾ Kemény J. Dipl. XII. 247–303. ⁷⁾ Gr. Kálnoki S, 102.

1727-ben a mult évi szük termés következtében Abrudbánya körül az oláhság feltámadott, az abrudbányai tanácsot megrohanták, szabaddá nyilvánításukat követelték, lázzadás ütött ki, mit fegyverrel kellett elfojtani.–¹⁾ Apr. 28-áról leirat kél, mely azon indokból, hogy a főhadiparancsnokság is Szebenben székel, a főkormányshék székhelyéül Kolozsvár helyett, Szebent jelelé ki.²⁾

1728. apr. 10-én Szebenben országgyűlés nyílt meg, hol tudtul adatván, miszerint Magyarország kivánságához képest a magyarhoni részek Erdélytőli visszacsatolása komolyan célba vétetett: a hongyülés e lépés ellen felszólt, azt a leopoldi diplomával ellenkezőnek nyilvánítá; továbbá elfogadták, hogy ezentul a fejjvári és kolozs-monostori káptalanok a hongyülésen magokat képviseltethessék.³⁾

1729. febr. 25-én királyi leirat kelt, mely többek közt elrendelé, hogy a megyei tiszteket az eddigi napszám s egyéb szolgálatok helyett, rendes fizetéssel lássák el, – a praecedentia kérdésében, hivatkozva az 1696-ki és 1703-ki leiratokra, meghagyja, hogy a r. kath. püspök, – a febr. 5-n kinevezett b. Sorger György, ki egyszersmind nagyméltóságú czim-mel is felruháztatott – mint főkormányshéki tanácsos az első helyet foglalja el; a többi tanácsos, valamint királyi táblai ülnökök, s a többi főtisztek, nem grófi vagy bárói rangjuk, hanem hivataloskodási időbségök szerint üljenek s jelenjenek meg.⁴⁾ Jul. 30-án Kolozsvárt hongyülés lón, a püspöknek, mint consiliariusnak, a többi consiliariusok közti precedentiájáról kelt rescriptum kihirdettetett s elfogadtatott, – továbbá, a honfiúsitási díj 500 aranyban határoztatott meg.⁵⁾

1730. jun. 9-n gr. Wallis főhadikormányzó Kolozsvárt hongyülést tartott, melyen azon évi katonai adó 500,000 ftban állittatott meg; az adó kiosztásra nézve a három nemzet három évre abban egyezett meg, hogy az egész adó 100 calculusra osztatván fel, abból a magyarok 37, a székelyek 17, a szászok 38, a taxás helyek és Fogaras 8 calculus arányában fizessenek.⁶⁾

¹⁾ Gr. Kemény J. Tud. Gyűjt. 1830. 106. 1. ²⁾ Okl. Kemény J. Dipl. XII. 263. ³⁾ G. L. Erd. Diet. végz. II. r. 214. 1. ⁴⁾ Ugyanott 215. 1. ⁵⁾ J. Kemény Dipl. XII. 311.

⁶⁾ Benkő, Comitua. 70–80. G. L. Erd. Diet. végz. II. 216.

A havasi oláhok tovább lázongának, a toroczkói vasbányákat feldúlták.¹⁾

Gr. Kornis Zsigmond főkörmányzót, 18 évi gubernatorkodása után, 1731-ben dec. 14-én szentbenedeki kastélyában a gutta megütötte. A főkörmányszéki elnökséget b. Wesselényi Istvánra ruházzák.

III.

A pragmática sanctionak küludvaroknálí fogadtatása. Vallási ügyek. A magyarhoni részek felosztatása. Haller János gubernator. A kir. tábla szervezése. A török Rákóczi Józsefet fellépteti. A török ismét vesz. III. Károly †.

III. Károly, mint a habsburgi ház utolsó sarja, előre belátta a vihart, mely a leányág trónralépéséből következik. Magyarországon és Erdélyben a két sarkalatos eszme, a magyar korona tartományainak a pragmática santio alapjáni beidomítása, s a r. kath. vallás fensőségre emelése – folytatott ugyan, de miként az erdélyi ügymenetből látható, mind itt, mind Magyarországon bizonyos kimélettel jártak el.

A pragmática sanctio az osztrák tartományokban s a magyar korona területén át levén vive, minden erőt megfeszítettek arra, hogy az európai udvarokkal is elismertessék. Az alkudozások keményen folytak, de alig volt udvar, mely ebből magának hasznot, illetőleg területet nem kívánt volna. Mig nem 1730-ban Anglia és Holland, 1732-ben a német rendek, Dánia, Porosz- és Lengyelország elismerték. Franciaország, illetőleg a Bourbonokkal, miután elismerés fejében egész Olaszországot kívánták, 1733-ban háboru kerekedett, mi 1735-ben oly békével végződött, mely által a pragmática sanctioért a Bourbonok Nápoly-, Sicillia- és Lotharingiával megelégedtek.

Ezen nagyszerű mozgalmak miatt háttérbe szorultak ugyan a belügyek, de minden törekvés arra mutatott, hogy az udvar itt is szeretne nagyobb mérvü reformokhoz nyulni. Gr. Pálfi Miklós Magyarország nádora meghalván, 1732. apr. 5-én Ferencz lotringeni herczeg, az Erdélyt visszavevő Károly herczeg

¹⁾ Tud. gyűjt. 1830. III. 106.

fia, Magyarország helytartójának s Erdély alfejedelmének neveztetett. ¹⁾ Erdély gubernatora gr. Kornis halálával ez állás ürességben lévén, nem neveztetett gubernator, hanem gr. Wallis Ferencz főhadikormányzó 1732. jul. 19-éről egyszersmind a polgári kormányzással is megbízott, még pedig az alkotmányunkban ismeretlen director czimmel.

Mindazáltal a reformok most nem forciroztattak. A reformok megindított árja oly irányban volt tartva, hogy az közjogaink terén ne tegyen szakasztásokat, melyeket visszakövetelni lehet, hanem csak lassu mosás által apassza az egyik s nevelje a másik part hosszát. Különös figyelembe a vallásos tér vétetett, Erdélyben úgy mint Magyarországon ez érdeken még az erőszaktól sem tartották vissza magukat. Hogy Erdélyben a r. kath. püspökséget helyreállították, a püspököt főkormányzékai tanácsosságra helyezék, hogy Szebenbe apácákat telepítettek, hogy több templomot visszavettek, hogy a a fejevári káptalannak és k.-monostori conventnek az országgyűlésen helyet adtak, már említettük; bár Sorger György r. k. püspöknek kedve lett volna, hogy a protestansok akademiákra utazása, házassági elválása azon térre szorittassék, mint Magyarországon vala, s bár azon tanácsot adta az udvarnak, hogy a négy bevett vallásról szóló törvényt megsemmisítse: ¹⁾ mindazáltal a kormány megmaradt a lassu mosatás elmélete mellett. Hanem azért a csendes foglalás folyt: 1731-ben Mocsón és Ebesfalván mint fiscalításokban a reformatusok temploma elvétetett; 1732. oct. 15-én leirat kelt, mely a Kolozsvárra betelepedett jezsuitáknak megengedte, hogy mind azon falukat, melyeket egykor Báthori István a kolozs-monostori alapítványhoz szakasztott volt, visszaválthassák. ²⁾ Decem. 14-én más leirat kelt, mely azt rendelé, hogy b. Klein Innocentius fogarasi gör. e. püspöknek az országgyűlésen helyet és szavazatjogot adjanak. ³⁾

A politikai szervezés köréből egy pár nagyobb mozzanatot szintén meg kell említenünk. Ilyenek a magyarhoni részek egy részének visszacsatolása, és a királyi tábla ujra szervezése.

¹⁾ Gr. Kálnoki Sám. kronik. 107. ²⁾ Engel, Geschichte. V. 283. ³⁾ Gr. Kálnoki Sám. kronik. 108. ⁴⁾ Erd. Diet. végz. III. 317.

A magyarországi részekről tudjuk, hogy Zápolya az 1538-ki váradi béke által Magyarországból Erdélyhez néhány megyét szakasztott volt; I. Apaffi alatt és után Kraszna, Közép-Szolnok, Zarándmegyék mellett, még Máramaros, Bihar és Aradmegye is Erdélyhez tartozott; az 1687-ki balázsfalvi szerződés az adóra nézve Magyarországhoz már visszacsatolta őket, 1693. az Alvinczi-féle resolútióban e megyék teljes visszacsatolása Erdélynek tudtára adatott; az utóbbi megyék követői ez időtől a magyarországi országgyűlésen meg is jelentek: mind a mellett Erdély e részekről sehogy sem akart lemondani, s következtében I. József 1709. oct. 26-án azokat Erdélynek vissza ígérte, s mind a mellett, hogy az 1715. 1725. 1729-ki magyarhoni törvényhozás visszaadatásukat folyvást sürgette, az erdélyi udvari cancellaria 1730. októberében beadott kérelmére 1732. dec. 31-én leirat kél, mely Erdélyt és Magyarországot a kérdéses megyék felett megosztotta. E leirat nyomán Arad- és Máramarosmegyék, mint a melyek eddig Magyarhonba adóztak, de Erdélyből voltak kormányozva egészen, és Zarándmegye felerészben Magyarországhoz, – ellenben Kraszna- és K.-Solnok megyét Kővárvidékével s Zarándmegye innenső felét Erdélyhez csatolá; ¹⁾ mely végzés az 1733. febr. 16-ki szebeni országgyűlésen törvényczikkbe igttatott, e szerint az utóbbi megyék Erdélybe kebltettek.

A politikai közigazgatás terén meg kell említenünk, hogy Bausner Simont, ki az előtt udvari consiliarius volt, 1731-ben a szász comességben megerősítettén, 1733. jan. 10-kén Szebenben egész ünnepélylyel beigtatták. ²⁾ Febr. 16-án Szebenben hongyülés nyílt meg, melyen a katonai és polgári kormányzat isménti elválasztása tekintetéből gubernator választás jött szőnyegre: nevezetes választás, mennyiben ez alkalommal erőszakoltatott be választási rendünkbe az, hogy a sarkalatos hivatalokra az országgyűlés minden vallásból három-három egyént válaszszon és terjessen fel, s az udvarnak ezek közül engedtessek tér egyet kinevezni. ³⁾

Igy neveztetett ki a gubernatorságra az „imádságban

¹⁾ Kemény J. Dipl. XII. 347. 1.

²⁾ Kemény Sám. Cartof. I. 125. 267. 1. ³⁾ Erd. Diet. végz. III. 214.

gyönyörködő” gr. Haller János, kit az 1734. nov. 22-diki szebeni gyűlés igtatott be. Hogy mi volt alatta bekövetkezendő, mindjárt kezdetben jellemezte az, hogy b. Bornemisza János udvari cancellárral kezét fogva, a hivatalos nyelvet a gubernium és cancellaria közt magyarról deákra fordították. Ez év aug. 14-én kelt a privilegium, melynél fogva az örményektől megvásárolt Apaffi-féle birtok, Ebesfalva Erzsébetváros lett. ¹⁾

Ezek így előre készítve levén, az udvar a királyi tábla szervezéséhez fogott; Ezt egy 1735. jul. 17-én kelt leirat indította meg, mely tudtul adja, hogy a kormány a királyi táblát, mely eddig csak koronként gyűlt össze, folytonossá akarja tenni, s felszólítást intézett, hogy a jövő országgyűlésen külön királyi táblai elnököt válasszanak, kinek tisztsége a guberniumi consiliariusságtól és országos elnökségtől külön választassák. ²⁾ A választás b. Pongrácz Györgyre esett, kit az 1736. máj. 17-ki szebeni gyűlésen be is igtattak, egyszersmind egy biztosság neveztetett ki, mely a királyi táblát, mint folytonosan együtt ülő törvényszéket szervezze. ³⁾ Így adta ki III. Károly 1737. jun. 22-én a királyi tábla utasítását, helyéül egyelőre a főkormánysház székhelye Szeben jeleltetvén, mely rendelet és utasítás a sept. 22-ki szebeni gyűlésen ki is hirdettetett. ⁴⁾ Ez uton jöve létre a királyi tábla, mely később M. - V á s á r h e l y t kapá székhelyül. ⁵⁾

E közben az udvarnál kiható események merültek fel. Mária Terésia III. Károly idősb leánya 1736. febr. 12-kén Ferencz lotringeni herceghez férjhez ment, mi által a dynastia tovább folytathatására megnyílt a remény. Erdély menyegzői ajándéku 10,000 aranyat adott. Azonban ki a birodalom katonai s illetőleg polgári ügyeire oly régóta döntő befolyással volt, Eugenius savoyai herceg, kinek hadidején kardja, béke idején tanácsa oly sokat nyomott, apr. 27-én meghalt, — mi annyival érezhetőbb volt, mert Szerbia fellázadt, s az udvar a muszkával kezét fogva, török háboru elé készült.

E háboru, mely ki is ütött, Erdélyre sem maradt hatás

¹⁾ Okl. Kemény J. Dipl. XIII. 7. 1. ²⁾ Okl. Kemény J. Dipl. XII. 317. 1. ³⁾ Erd. Diet. végz. 220. 1. ⁴⁾ Erd. Diet. végz. 221. ⁵⁾ A mult századi cancelláriai életet l. Kolozsvári hetilap 1853. 44. sz.

nélkül. A török kormány még mind nem tudta felejteni, hogy Erdély másfél századig az ő fensősége alatt állott. Azon hiedelemben, hogy neki és a Rodostóba belebezett emigratioak a hazában még pártja van, – s hogy a bécsi udvar a kiűtött háboru alatt ez oldalról is nyugtalanítsa: a Rákóczi nevet még egyszer fel akarta használni. Rákóczi a forradalmár ekkor már nem élt, hanem éltek fiai. Rákóczi, midőn 1701-ben elfogatott vala, neje két fiuval lőn letartoztatva; ezek közül az udvar Györgyöt Marchio di St. Elisabethe, Józsefet Marchio di St. Carlo névre keresztelél, s ugy nevelteté őket, hogy a Rákócziak nyomdokába ne léphessenek. A török kormány czélja kivitelére most Rákóczi Józsefre veté figyelmét, ki 1734-ben Bécsből eltűnt, Olaszországba ment, ¹⁾ s kapott intés következtében 1736. dec. 15-én Rodostóba az emigratiohoz érkezett.

Kitörő félben levén a török-orosz háboru, Rákóczi 1737. jun. 27-ről a portától athnamét kapott, melyben Erdély fejedelmévé neveztetett, s meg lőn hagyva, hogy őt Erdélybe visszahozzák. ²⁾

Igy érkezett sept. 20-án Konstantinápolyba, hol fejedelmi módon fogadtatott; a szultán egyik palotájába szállásoltatt be; s az emigratio, mint testőrség melléje rendeltetvén, 1738. febr. 18-án Bulgáriában Csernavodába érkezett, s mint fejdelem, kiáltványt bocsátott ki. ³⁾

A hadjárat ez alatt már javában folyt, még pedig a bécsi udvarra nézt szerencsétlenül...

Ily előzmények után nyílt meg febr. 10-kén a szebeni hongyülés, hol herczeg Lobkovicz főhadiparancsnok, fennől jött rendelet következtében, azon feladás alapján, mintha Rákóczival tartanának, a gyűlést eloszlatta.

Ez alatt Rákóczit és az emigratiot a nagyvezér Vidinbe hivatá, s magához vette táborába. Hogy Magyarország-és Erdélyre nyomást gyakoroljanak, mart. 1-én az ojtozi-szoroson Erdélybe beütést kísértettek, azonban 120 halott és 11 fogoly veszteséggel visszanyomattak. Mire a bécsi kormány azzal felelt, hogy mart. 29-én Enyeden a kollegyomot katonasággal vétette körül, a reformatus püspököt Szigethi

¹⁾ Mikes Kelemen levelei 352. l. ²⁾ Mikes K. levelei Kulcsárnál. 394.

³⁾ Katona XXXVIII. 743.

Gyula Istvánt, s Borosnyai N. Zsigmod tanárt elfogató, – el b. Lázár János ¹⁾ és sogorát gr. Bethlen Sámuel kir. táblai ülnököket, el a hetven éves csaknem egészen vak és siket Tholdagi Mihályt, a gutta ütött 60 éves b. Thoroczka-i Zsigmondot, Rhédei Ferencz és Lászlót, Szebeni fejérvári tanácsost, s többeket, kik részint Szebenben, részint Kolozsvártt és Déván lőnek elzáratva. ²⁾ Rákóczira nézve pedig apr. 29-ről egy kiáltvány kelt, mely fejére, ha élve kerül kézre 10,000 frt, ha halva 6000 frt jutalmat tűzött. ³⁾

E közben a hadviselő hatalmasságok közt alkudozás kezdődött, de miután a nagyvezér máj. 13-án a béke egyik alapjául azt tette, hogy Erdély Rákóczinak biztosítassék, a béke létre nem jöhetett; mire a nagyvezér Rákóczinak néhány ezerből álló huszár táborát szerveztetett, Rákóczit annak fejévé, Máriássi Ádámot segédévé nevezte. Mint ezekből láthatni, sok minden kedvezett Rákóczinak; a háboru mind komolyabbá lett, a török aug. 15-én Orsovának is ura lett, 118 ágyu, 3 millió értékű lőszernek jutott birtokába: azonban Rákóczi József nem volt az az ember, kit a török kormány komolyan igénybe vehetett volna; ⁴⁾ a pápa is sept. 5-kén a törökkeli szövetség miatt egyháziátok alá vetette... Betegeskedni kezdett... Oct. 6-án Viddinben hajóra ült... nov. 10-én Csernavodán, élte 38-dik évében meghalt. Ily szálnalmas helyzetben végzé életét az utolsó Rákóczi, – legfelebb azzal vigasztalhatta magát, hogy nem halt el mint matroz, miként a Paleolog görög császárok, s nem mint kocsis, miként a Plantagenet kir. család végsarja.

Ez alatt az Erdélyben elfogottak ügye függőben állott. A főkormányshék nem szünt meg mellettek buzgolkodni, többször felirt; a foglyok részéről gr. Bethlen Imre jul. 17-én a felségnél kihallgatást nyert; így következett be, hogy sept. 29-én Medgyesen, hol akkor a főkormányshék időzött, gubernator gr. Haller János elnöklete alatt polgári és katonai egyénekből álló biztosság ült össze, melyre a polgári rendből b. Bánfi Zsigmond, Bauzner Simon, főkormányshéki tanácsosok, Orbán Elek aranyosszéki főkirálybíró, Csulai

¹⁾ Gr. Lázár család 93. ²⁾ Erd. Diet. végz. 222. l. Bod, Szt. Polyk. 180. ³⁾ Katona Hist. XXXVIII. 744. ⁴⁾ Mikes Kelemen 414.

Imre kir. táblai ülnök, és Kún Zsigmond ítélőmester, voltak az udvartól kinevezve.

A foglyok elébe 20 vallató kérdés tétetett, mi Bécsből volt leküldve; a vallatás oct. 1-én vette kezdetét, s azon hó 20-dikáig folyt. Végül is ártatlanságuk kiderült; a biztosság nov. közepén munkálkodását bevégezte; Rákóczi halálának híre is megérkezvén, az udvar dec. 3-án kiadá felmentő határozatát, ¹⁾ mire a foglyok, mint elismert ártatlanok 1739. jan. 15-én szabadságba helyeztettek.

Igy folyt le az 1738-ki év, melyben Fejérvármegye Alsó- és Felső-Fejérmegyére osztatott, és Kővárvidéke Közép-Szolnokból, Fogarasvidék pedig Fejérmegyéből kiszakasztatván, vidékké alakítottak. Ily jelenet szövődött Erdély részéről az osztrák-török háboru folyamába, mely minden lépten-nyomon érezhetővé tevé Eugenius halálát. Bár a fővezéretet, mint gr. Seckendorfot (1737) elzáratták, gr. Königsecket (1738) visszahívták, s a reájok következett gr. Wallis szintén fogságra jutott, – végül 1739-ben a belgrádi békével végződött, mely béke által Austria Belgrádot, Bosniát, Szerbiát, Oláhországot, szóval, mindazt elvesztette, mit a passaroviczi béke által nyert vala.

Ily szomorító jelenetek után halt el III. Károly 1740. oct. 20-án, kiben a Habsburg-ház férfiága sirba szállt.

¹⁾ Szilágyi F. Klioja. III. 439.